

Samu Botond Gergő

Olasz repülő által ledobva (a mieink által nagy gonddal elkobozva)

Első világháborús röplapok az olasz frontról az OSZK gyűjteményéből

„Röplap I.: kis méretű, nagy tételben készült, adott témát vagy tárgyat propagáló információhordozó az I. vh. idején”.¹

A világháború százéves évfordulója apropóján számtalan könyv, tanulmány, cikk, blog-bejegyzés, kiállítás, film készült a háborús propagandáról. Mindez köszönhető talán a hadi és politikai események alapos feldolgozásának és kimerítésének, különböző szellemi áramlatoknak, mindenesetre az érdeklődés eddig kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott témák felé fordult. Elég, ha csak a mikrotörténetre, a hátszág beható vizsgálatára vagy az egykori gyarmatok és azok lakosainak kutatására gondolunk.

Jelen tanulmány is – bár szigorúan a frontvonalról szól – próbál más irányból közelíteni a háborús eseményekhez. Érdemes megjegyezni, hogy a korabeli propaganda bemutatása napjainkban inkább a hátszagra, a polgári lakosság meggyőzésére koncentrált. Ennek számos oka van: egyrészt ez az anyag sokkal látványosabb, gondoljunk csak a grafikus plakátokra, képeslapokra, fényképes albumokra, különböző használati és dísz tárgyakra, játékokra, másrészt a fronton leszórt anyag – amellet, hogy általában kicsi és jórészt szöveges – sokszor sérült, nagyrészt megsemmisült és gyakran nehezen olvasható és értelmezhető. Ezekre a helyesírási és stilisztikai problémákra később kitérünk, de maga a propagandával foglalkozó szakirodalom is inkább a röplapok terjesztésére, annak technikájára koncentrált, kevésbé tartalmukra, üzenetükre. Azt is meg kell említenünk, hogy nemcsak a háború után, de napjainkban is előfordul, hogy igen nagy pszichológiai jelentőséget tulajdonítanak a fronton – különösen az olasz hadszíntéren az utolsó hónapokban – leszórt röplapoknak.

Mivel a fronton harcoló hadsereg (de valójában a hátszág is) a cenzúrának köszönhetően csak szűkös és manipulált információhoz jutott a hadiesemények valódi állását illetően, az ellenséges propaganda megpróbálta neki kedvező módon „felnyitni a katonák szemét”. A korabeli technika már nemcsak a tömeges sokszorosítást tette lehetővé irdatlan mennyiségben, de az írott szó mellett más eszközök bevetését is. Mint ahogy a kortársak írták, „a propaganda működésének egyik főiránya az volt, hogy a monarchia hadseregében szolgáló olaszokat, később pedig a cseheket és szlávokat is szökésre csábítsa. Ezt, mint más frontokon is, nem csupán röpiratokkal és pénzzel, hanem gyakran gramofonlemezekkel is végezte.”² Mindezt kiegészítette a képi anyag, amely nemcsak grafikákat, festményeket, de fényképeket is felhasznált a valóság manipulálására.

¹ RÁKÓCZY 2000. 599.

² PILCH 1937. 235.

Visszatérve a röplapokra, terjesztésüket igen sokféleképpen és ötletesen oldották meg, így kézzel szórva, az ellenség szögesdrót akadályaira aggatva, vagy éppen íjjal átlöve az ellenséges állásokba. Később, 1918 elején már aknavetőkből egyfajta propaganda gránátokat lőttek ki a nyugati front mindkét oldalán, jelentősen megnövelve a művelet hatékonyságát. A háttérországba is próbálták minden lehetséges módon becsempészni a különböző sajtótermékeket, amely szigorúbb ellenőrzéshez és a különböző újságok, térképek, képeslapok terjesztésének korlátozásához vagy épp betiltásához vezetett. A röplapok célba juttatásának egyik leghatékonyabb módja a léggömb vagy repülőgép felhasználása, bár hozzá kell tennünk, hogy mindezek rendkívül időjárásfüggőek voltak, és egy-egy hirtelen szélirányváltozás meglepő eredményekre vezethetett.³

A háború után mintegy két évtizeddel publikált *A hírszerzés és kémkedés története* című többkötetes mű vonatkozó fejezete igen részletes, bár meglehetősen elfogult képet ad a háborús propaganda különböző technikai és lélektani megoldásairól. A röplapok terjesztését is hosszan tárgyalja: „*A hadviselő országokban már a háború első napjaiban felmerült az a terv, hogy a repülőgépet is a propaganda szolgálatába kell állítani. Ez a gondolat egészen természetes volt, a technikai haladásnak és a sajtónak mai fejlettsége mellett. És csakugyan már a háború első napjaiban történtek kísérletezések és különösen az antant vette igénybe egyre nagyobb mértékben a repülőgépet, hogy róla propagandairatokat dobáljon le az ellenséges állásokba. Érdekes, hogy bár a propagandának ez az eszköze már a háború első napjaiban szerepel, csak a háború utolsó hónapjaiban vált a használata egészen általánossá, csak a háború legvégén ontotta ezer és milliósámmra azokat a röplapokat, amelyekkel a német hadsereget valóságos elárasztotta.*”⁴

A mű, akárcsak a két világháború között született hasonló tematikájú értekezések, elsősorban a nyugati frontra koncentrál, és a központi hatalmakat túlságosan naivnak és felkészületlennek állítja be. Igaz, megemlíti különböző repülőgépes magánakciókat német

1. kép – „Gyerünk előre, ahogy a fenyegető angol parancsolja!” Az osztrák–magyar plakát szerint ilyen szövetségek mellett nincs is szükség ellenségre.

³ DEMM 2017. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_and_abroad (2018.02.20.)

⁴ PILCH 1937. 144.

oldalon is, valamint a megszállt Charleville–Mézière-ben 1914 novemberétől nyomott francia nyelvű német propagandaújság, a *La Gazette des Ardennes* légi terjesztését, de írója szerint mindez eltörlül a győztes antanthatalmak machinációi mellett. Az első világháborúra egyébként jellemző volt az új technikai eszközök harc közbeni „tesztelése” és a különböző irányító szervek folyamatos ki- és átalakítása, amelyet az újabb kihívások követeltek meg: *„A francia és a német parancsnokságok egységes felsőbb szervezés és parancs nélkül is elkecsereedett röplap-háborút folytattak egymással. Elérkezett az ideje, hogy mind a két hadvezetőség rendet teremtsen ezen a téren. 1915-ben Franciaország megteremtette a »Service de la propagande aérienne«-t, amely a hadügyminisztérium vezetése alatt működött és így központi irányítás alatt folyt most már a propagandaanyag megszerzése és terjesztése. Mindazonáltal a háború első éveiben oly nagy szükség volt a repülőgépekre a harcban, hogy propagandacélokra nem igen lehetett rendelkezésre bocsátani őket; így tehát a röplapok ledobálása ebben az időben még meglehetősen kis mértékben folyt. Említettük már, hogy 1917-ben meglehetősen nagy arányokat öltött már az antant propaganda, de igazi és teljes kifejlődését csak 1918-ban érte el. Ebben az évben csak egy német hadsereg területén átlagban havi 1385 darab ellenséges röplapot dobta le. Csakhogy 1918-ban már nem csupán a repülőgépet használták propagandacélokra, hanem ebben az időben egyéb és hatásosabb technikai eszközöket is alkalmaztak. A repülőgépnek voltak ugyanolyan előnyei, amelyeket semmi más eszköz nem pótolhatott: rengeteg mennyiségű röplapot vihettek magukkal, és teljes biztossággal dobhatták le ott, ahol akarták és ezen felül nagy távolságokra eljuthattak és tudjuk, hogy Berlin és Bécs felett is dobáltak le röplapokat, Bécs fölött különösen Gabriele D’Annunzio, az olaszok háborúba lépése után. Az angolok még 1918-ban is többnyire a repülőgépet használták.”*⁵

Az olasz és osztrák–magyar viszonylatban a csúcspont mindenképpen a fentebb is említett D’Annunzio⁶ olasz költő vállalkozása volt, amikor 1918. augusztus 9-én Bécs fölé repülve röplapokkal szórta tele a császárvárost. Minderről a tanulmány végén kicsit bővebben is szót ejtünk.

Az itt bemutatásra kerülő anyag az Országos Széchényi Könyvtár egykori, első világháborús gyűjteményében található. A gyűjtés igen korán, már 1914 szeptemberében elkezdődött, célja a példátlan méretű (és akkor még megismételhetetlennek tartott) háború dokumentálása volt. Ennek érdekében megkeresték a hivatalos szerveket és nyomdákat, hogy küldjenek be minden, a hadügyekkel kapcsolatos nyomtatványt. A könyvtárba beérkező kötelempéldányokat is átsorolták, ha úgy látták jónak, emellett komoly összegeket fordítottak a vásárlásra is mind külföldi megbízottak (követek, üzletemberek, művészek), mind antikváriumok és könyvkereskedők útján. Az újságokban időről időre több felhívást tettek közzé, melyekben felszólították az olvasókat is az ajándékozásra. A gyűjtemény ennek köszönhetően nemcsak mennyiségében gyarapodott látványosan, hanem összetételében, az anyag sokszínűségében is. A különböző sajtótermékek, így a könyvek, folyóiratok, kisnyomtatványok, plakátok, térképek, úrlapok, bélyegek, játékok mellett nagyszámú kéziratos (naplók, levelek, lírai és prózai művek) és tárgyi (faragványok, kitüntetések, jelvények, grafikák, rajzok) anyagok érkeztek be.

A gyűjtés egészen 1922-ig tartott, sőt, a duplumok cseréje során egészen 1924-ig gyarapodott a kollekció. Később mindent szétosztottak a törzs-, periodika- és különgyűjte-

⁵ PILCH 1937. 147–148.

⁶ Gabriele d’Annunzio (1863–1938) író, költő, publicista, katona, Olaszország hadba lépésének lelkes tárogatója.

mények között, de jelentős részük továbbra is a Plakát- és Kisnyomtatványtárban maradt. Az anyag feldolgozása ma is tart.

Az első világháborús gyűjtemény rendezett részében, a plakáttárban található egy doboz *I. vh. 1914–1918 Repülőgépről ledobott propaganda röplapok* felirattal, amelyben gyakorlatilag a háború minden európai frontvonaláról találhatóak röplapok. Az olasz frontról mintegy 87 különböző nyomtatványt találhatunk itt, amelynek túlnyomó többsége olasz kiadású. Jelen tanulmány ebből az anyagból válogat, helyszúke miatt a legjellemzőbb formájú és üzenetű példányokat bemutatva.

A gyűjteményben található röplapok megoszlása sok szempontból sajtóságos, amely valószínűleg a beküldőknek is köszönhető. 1915-től 1916 nyaráig kizárólag osztrák–magyar nyomtatásokat találunk, majd mindez teljesen megfordul, és egészen 1918 őszéig túlnyomórészt az olasz anyag dominál. Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé minden egyes röplap bemutatását, de mindez nem is cél, hiszen nem egy katalógust kívánunk készíteni, hanem inkább az anyag egyfajta tematikus csoportosítását szeretnénk megpróbálni, és kiemelve a jellemző tartalmi részeket a különböző álláspontokat és érvrendszereket ütköztetni. Mindenekelőtt érdemes elidőzni kicsit a nyelvi nehézségeknél, pontosabban a nyelvtani és nyomdahibáknál. Külön tanulmányra lenne érdemes a fordítás módszere, a szöveg összeállítás és kinyomtatása, már csak az egykor leszórt anyag tömegessége miatt is. Az egyik legszembetűnőbb hiba nem is helyesírási, inkább stilisztikai. Természetesen a háború előrehaladtával sokat javult a helyzet, talán magyar hadifoglyok közreműködése miatt is. Kezdetben azonban sokszor úgy tűnik, az olasz szöveg tükörfordítását kapjuk, magyartalan szóhasználattal és fordulatokkal egy a nyelvet kevésbé vagy egyáltalán nem ismerő fordító tolmácsolásában. Ez a probléma nem csak a magyar nyelvű szövegeknél létezik, ugyanez a helyzet a többi (szláv, román, német) nyelvekkel is. Konkrét példával is szolgálhatunk: egy 1916 szeptemberében összegyűjtött „*Magyar katonák!*” kezdetű nyomat a román betörésről, valamint angol-francia sikerekről tudósít. Hátoldala teljes egészében román nyelvű, már – egyébként nyelvi hibás – címében is („*Frați rumuni crestini!*”) a román keresztény testvéreket szólítja meg.⁷ Felette kézírással: „*Az itt olvasható román nyelvű felszólításnak fogalmazása és helyesírása minden kétségen felül bizonyítja, hogy ezen szövegezés nem Romániában vagy Magyarországon hanem Olaszországban készült, még pedig a román grammatikát és helyesírást nem ismerő ember tollából. Sulica Szilárd, Budapest 1918. május 29.*”⁸

Egyúttal érdemes felhívni arra is a figyelmet, hogy igen kevés az egynyelvű (például magyar vagy román) röplap olasz oldalon, hiszen tudatosan építettek az Osztrák–Magyar Monarchia nyelvi-kulturális megosztottságára, és próbálták minden nemzetiségét saját nyelvén megszólítani. A másik oldalon ilyen probléma nem volt, ott az olasz nemzeten belüli belső társadalmi-politikai feszültségekre próbáltak apellálni. Mindezek után egyértelműnek tűnik, de érdemes kitérni a két oldal retorikájának különbségeire és egyezéseire. Az olaszoknak egy soknemzetiségű birodalom katonáit kellett befolyásolniuk (köztük olaszokat is) és főként az osztrákok, illetve a szövetséges németek ellen hangolniuk. A Monarchiának ilyen szempontból könnyebb dolga volt, mivel saját és ellensége lakosai felé is mindvégig közvetíthette a hármasszövetségből kilépő, „álnok, áruló” Olaszország

⁷ OSZK PKT I. vh. 28. 1916.09. „*Magyar katonák! Az orosz és román...*”

⁸ Sulica Szilárd (1884–1945) irodalomtörténész, romanista, egyetemi tanár. 1907-től a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa, igazgatóőr és a levéltári osztály igazgatója.

képét, és egy nemzet katonáit kellett meggyőznie a harc kilátástalanságáról. Ugyanebben rejlik a nehézség is, hiszen alternatív, illetve belső ellenségként csak a szövetségeseket (a kalmárlelkületű, csupán üzleti érdekből harcoló és másokat ezért a vágóhídra küldő Anglia toposza visszatérő elem a német propagandában is), illetve az uralkodó osztályt, a politikusokat és a hadvezéreket állíthatták az egyszerű olasz katonával szembe.

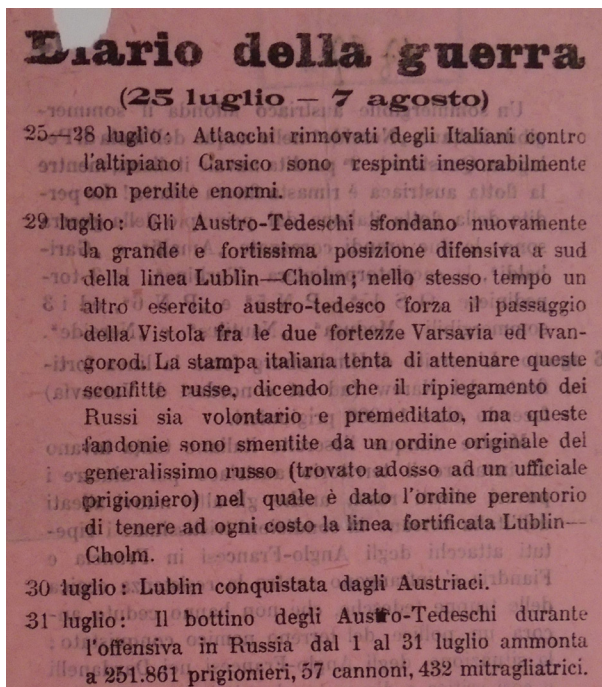
Most pedig térjünk rá az egyes témákra, konkrét példákkal alátámasztva. Mindkét oldalt külön tárgyaljuk, és bár gyakoriak az átfedések, mind az osztrák–magyar, mind az olasz oldalon más-más tematikák kaptak hangsúlyt. A hadikrónikák, a dezertőrök kifizetése vagy épp a grafikus nyomtatványok az osztrák oldalra jellemzőek, míg az olasz propaganda inkább a katonai felsőbbséget, a hadifogság előnyeit és a közös '48-as múltat helyezte előtérbe.

Az osztrák–magyar oldalon

Hadikrónikák: a központi hatalmak propagandája kezdetben a gyors győzelmekre (főként nyugaton Belgium lerohanására) koncentrált. A hadiesemények egyoldalú bemutatásával, a kedvező statisztikai adatok felsorolásával a teljes harci fölényüket próbálták sulykolni. Mindez a lelki hadviselés szerves részét képezte, hiszen ahogy a kortársak írták: „*Az ügyes propaganda az ellenfél hibáit és veszteségeit nagyítja, a saját hibákat és veszteségeket pedig úgy hozza a lakosság tudomására, hogy lehetőleg szépíti, és mindig megédesíti valami kedvező adattal. Vigyázni kell arra, hogy a propaganda vezetője ne ártson saját államának azzal, hogy esetleg rémhírek terjesztésére alkalmas propagandaanyagot használ fel és vigyáznia kell arra is, hogy a tények sohase cáfolják meg a propagandahadjárat adatait, legalább is addig ne, ameddig a propaganda el nem érte kitűzött célját.*”⁹

Az első világháborús gyűjteményben számos, német szöveges plakát található, melyeket a megszállt Belgiumban és francia területeken ragasztottak ki, és különböző – hitelesnek tűnő – sajtóforrások alapján mutatták be a háború számukra kedvező állását. Mint azt majd láthatjuk, ugyanez a módszer olasz oldalon is megjelent, de győzelmeiket kevésbé rendszerezetten és kronologikusan mutatták be.

Részletek az 1915. júliusi hírekből: július 8-án az olasz 29. hadtest támadása Lucini mellett

2. kép – Részlet az 1915. július–augusztusi hadikrónikából. Csak a központi hatalmak győzelmeiről és az ellenség veszteségeiről olvashatunk.

⁹ PILCH 1937. 142.

meghiúsult, mintegy 600 holttest maradt a harcmezőn. Július 15–18. között az orosz fronton az olasz híresztelésekkel szemben nagy sikereket arattak az osztrák-német csapatok, egy hatalmas hadművelet során elérték a Visztulát, Varsó-Ivangorod vonalát. Ragusa ostrománál elsüllyedt a Garibaldi olasz cirkáló. Az osztrákok sikeres támadásokat intéztek olasz célpontok ellen az Adriai-tenger partvidékén.¹⁰

A következő röplap időrendben ott folytatja az események ismertetését, ahol az előző abbahagyta:¹¹ egy július 29-én, a Lublin-Cholm vonaltól délre megindított nagy, osztrák-német előretörés eredményeként Lublin elesett 30-án. A hadizsákmány 57 ágyú, 432 géppuska és 251.861 hadifogoly. A két oldalas röplap tovább ismerteti a hadi sikereket a keleti fronton, de talán ennél is érdekesebb az utolsó bekezdése, mely azt fejtegeti, hogy az olaszok hősiességének ellenállása feleslegesnek tűnik, amikor szövetségesei küszködnek mind a nyugati, mind a keleti fronton; a Dardanelláknál is reménytelen a francia-brit csapatok helyzete, a könnyű győzelemről pedig csak üres szövegeket csattogtat D'Annunzio, Sannino¹² és Salandra.¹³

Az utolsó, itt bemutatott lap már a következő év elején készült, Albánia elfoglalásának állomásait mutatja be 1916. január 22. és február 27. között.¹⁴ Ezek szerint az osztrák-magyar csapatok megállíthatatlanul nyomultak előre, elüldözve az olaszok szövetségeseit, Essad pasát,¹⁵ végül pedig elfoglalták Durazzo (Durrës) városát is, amelyet egy bizonyos Rerrero nevű olasz tábornok keményen védett, de kénytelen volt feladni, komoly hadizsákmányt hagyva hátra. Mindezt rendkívül tárgyilagosan, szűkszavúan közölték, hiszen a győzelem ténye önmagáért beszélt, saját veszteségeikről pedig értelemszerűen nem közöltek adatokat.

A hadifogság szépségei: mindkét oldalon kedvelt téma. Először is mindig megcáfolták azokat a rémhíreket, mely szerint bárki is bántalmazná a hadifoglyokat vagy lelőné a dezertőröket. Olasz részről a jó életkörülményeket helyezték előtérbe, míg az osztrák-magyar röplapokon a nyugodt hadifogolyélet mellett más elem is megjelent, mégpedig a pénzbeli juttatás az átvitt hadianyagokért. Lássunk erre két példát:

Már egy igen korai, 1915. júniusi nyomtatvány átállásra buzdítja az olasz katonákat, hiszen egykor osztrák szövetségeseik voltak, de az árulást az olaszok követték el, ami pedig erkölcsileg is erősen megkérdőjelezhető és Istennek sem tetsző dolog. A katonáknak nem kéne meghalniuk az „elvakult kormány” miatt, inkább otthon maradt szeretteikre kellene tekintettel lenniük és életben kellene maradniuk. A dezertőrök komplett árlistát kapnak az áthozott hadianyagért: 1 puskát 10 koronát, 1 géppuskát 500 koronát, 1 ágyút 2000 koronát, 1 repülőgépet 2000 koronát, 1 ló 150 koronát ér, természetesen sértetlen állapotban.¹⁶

Több mint fél évvel később, 1916 februárjában szórták szét a következő röplapot, mely eloszlatja a dezertálás körüli félreértéseket és aggodalmakat, és azonnali átállásra

¹⁰ OSZK PKT I. vh. 28. 1915.07. „*Diario della guerra (dal 8–27. luglio 1915)*”

¹¹ OSZK PKT I. vh. 28. 1915.08. „*Diario della guerra (25 luglio – 7 agosto)*”

¹² Sidney Constantino Sonnino (1847–1922) olasz politikus, publicista, 1915-ben külügyminiszterként az ország háborúba lépését készítette elő.

¹³ Antonio Salandra (1853–1931) Olaszország akkori miniszterelnöke és belügyminisztere.

¹⁴ OSZK PKT I. vh. 28. 1916.02. „*Gli ultimi avvenimenti in Albania*”

¹⁵ Esat Toptani pasa (1863–1920) 1914. október 5-én szerb támogatással bevonult Tiranába, és miniszterelnöknek nevezte ki magát.

¹⁶ OSZK PKT I. vh. 28. 1915.06. „*Soldati Italiani!*”

Per le armi ed altro materiale di guerra che ci consegnerete riceverete un primio:

per ogni fucile completo	corone	10.—
” ” mitragliatrice intatta	”	500.—
” ” cannone intatto	”	2000.—
” ” areoplano intatto	”	2000.—
” ” cavallo	”	150.—

In Austria i prigionieri di guerra sono trattati bene, si trovano riuniti in gruppi nei villaggi, godono dunque piena libertà, ricevono un pasto sostanzioso e buono, come pure il soldo e sono salvi di ogni pericolo.

**Non esitate! Accorrete in massa!
Siate benvenuti!**

3. kép – Az 1915 júniusában ledobott röplapok egyike, az áthozott hadfelszerelés áraival. Felszólították az olasz katonákat a tömeges dezertálásra, hiszen „szívesen várják” őket a túlóldalon.

bajonettet, majd ezeket mutassák fel békés szándékuk jeleként.¹⁸ Más kérdés, hogy ennek mennyi volt a realitása a fronton, ellenséges tűz alatt.

Képzőművészeti anyag: külön kategóriába tartoznak a fronton ledobott grafikus plakátok mind formájuk, mind mondanivalójuk alapján. A gyűjteményben fellelhető anyag mindegyike 1918-as datálású. Ezek általában gúnyrajzok, melyek a szövetségeseket vagy a háború hangadóit vették célba. Több grafika ábrázolja a csupán üzleti érdekből harcoló briteket, akik sajátjaik helyett másokat küldenek a tűzvonalba, sőt, az egyik képen katonák tömegét lapátolják a háború jelképes gőzgépébe. A háború pártolói közül Gabriele D’Annunzio is szerepel egy karikatúrán, hangzatos beszédeinek eredményén, halott katonák gúláján szónokolva. Az anyag természete miatt célszerűbbnek tűnik vizuális bemutatása is, ezért a tanulmány illusztrációi között helyeztük el őket.

4. kép – „Nincs nagyobb fájdalom, mint a nyomor napjaiban az elmúlt szép időkre gondolni.”

¹⁷ Luigi Cadorna (1850–1928) az olasz csapatok főparancsnoka.

¹⁸ OSZK PKT I. vh. 28. 1916.02. „Soldati Italiani!”

Az olasz oldalon

Hadi győzelmek, katonai potenciál: az olasz propaganda is szívesen kérkedett saját vagy épp szövetségesei győzelmeivel, de ugyanilyen hangsúlyt kapott erőforrásaik kimeríthetlensége, hadseregük és hátországuk kiváló ellátottsága, szemben az ellenség nélkülözésével.

Egy 1916 áprilisában begyűjtött röplap szerint a katonai vezetők erősen kozmetikázzák az osztrák győzelmeket, hiszen azok valójában vereségek. „*Olaszország egész télen át a rendelkezésére álló bő ember anyagával új, számos és fiatal erőket készített a legnagyobb és rémitő háborújára, amely a jó idősakkal fog kezdeni.*” A tavaszi hadjárat is sikertörténet volt az olaszok számára, márciusban győzelmeket arattak Krajnában, és bár Görznél valóban fel kellett adniuk néhány állást, de hamarosan visszafoglalták őket. Március 27-én pedig a támadó osztrák–magyar repülőket, melyek a hidakat akarták bombázni, ágyúikkal, géppuskáikkal és kézi fegyverekkel sikeresen visszaverték, sőt, négyet le is lőttek.¹⁹ 1916 nyarán pedig valódi sikerekről adhattak hírt az orosz Bruszilov-offenzíva²⁰ kapcsán: „*Galicziában az oroszok vitézül nyomultak előre, foglyul ejtve 170 000 osztrák-magyar katonát. És elfoglalva Cernovitz Bucovina székvárosát. 1916. Junius 19.*”²¹

A sikeres, orosz előrenyomulásról mindvégig lelkesen értesítették a „megtévesztett” ellenséges katonákat, sőt, időnként mesterségesen különválasztották őket az osztrákoktól, mintha nem egy hadsereghez tartoztak volna. Ezt láthatjuk egy júliusi röplapon is, amely szerint az osztrákok elhallgatják „*saját balsorsukat*”, azaz hogy Dél-Tirolban mintegy 100.000 fős veszteséget szenvedtek az olasz állások sikertelen támadása közben, de ugyanígy a keleti fronton is, köszönhetően az orosz áttörésnek a „*Pripet partjai és a román határ között*”. Itt 60.000 osztrák katona esett fogságba, és rengeteg ágyú és lőszer került orosz kézbe.²²

Előrehaladva az időben, egyre hangsúlyosabb lesz a szövetséges amerikai haderő epikus méretűre nagyítása, illetve az ellenség nélkülözéseinek taglalása. Álljon itt egy összehasonlítás a fejadagokról 1918 márciusából: „*Osztrák-magyar katonának a mindennapi porciója a rajvonalba Március 12-én 1918. Hus (a legtöbbszőr lóhus) 160 gr. - kenyér (csakis tiszta kukoricából) 400 gr. (egy felkenyér) - Bor 1/20 l hetenként - kávé «rosz» csak fél sajka - Rum minden tizedik napban egy kicsi kanál (háromszor honaponként). Az olasz katonának a mindennapi porciója a rajvonalba Március 12-én 1918. Oekorhus 350 gr. - Makaroni vagy rizs 150 gr. - 1 Fehér jó kenyér 750 gr. - Pityoka vagy más száradt zöldség 150 gr. - Puró 150 gr. - Zöldség - Kávé 20 gr. - cukor 30 gr. - bor 1/4 l.” A hegyi csapatok ezen felül még konyakot, meleg bort, csokoládét, aszalt gyümölcsöt, sőt, dupla kávéporciót kapnak.²³ Mindez cseh, román és horvát nyelven is szerepel a röplapon.*

A hátország szorongatott helyzete: az olasz propaganda a fentebb bemutatott nehézségek mellett előszeretettel hívta fel a figyelmet a központi hatalmak hátországának vélt vagy valós szenvedéseire, amit a hadigazdaság mellett politikai feszültségek is fokoztak. Egy 1917-re datált magyar, olasz, német, cseh, román, lengyel és horvát nyelvű nyomat, mint már korábban oly sokszor, feltette a kérdést: miért harcolnak a katonák? A németek az

19 OSZK PKT I. vh. 28. 1916.04. „*Magyarország és Ausztria Katonáihoz!*”

20 Bruszilov-offenzíva: az orosz hadsereg 1916. június 4-én indított, sikeres, támadó hadművelete.

21 OSZK PKT I. vh. 28. 1916.06.19. „*Galicziában az oroszok...*”

22 OSZK PKT I. vh. 28. 1916.07. „*Az osztrák paráncsnokság...*”

23 OSZK PKT I. vh. 28. 1918.03. „*Osztrák katonák!*”

osztrák arisztokraták és a bürokrácia rabjai, így biztos, hogy nem a hazájukért küzdenek. „Családaitok most már évek óta nem tudják mi egy étellel takarva, asztal és egy, éhesség nélküli nap.”²⁴ Egy másik, ugyanezen év áprilisában összeszedett röplap szerint a politikai feszültségek és a háború valódi okozója a Tisza-kormány. „Az ellenzéki pártnak a Tisza-féle zsarnokság soha se tetszett sőt azt mindig megbélyegezte mint a legigazibb háború - okozóját. Jelenleg az ellenzék az általános választójogot követeli, és a Tisza-kormány erre úgy felelt hogy a képviselőházat elnapolta.” Ez általános felháborodáshoz vezetett az országban.²⁵

A háború utolsó évében olasz részről egyre gyakrabban hivatkoztak magyar sajtótermékekre (például *Az Újság*, *Az Est*), sőt, újsághoz hasonló, hasábokra szedett szövegeket közöltek. Kiváló példa erre a sokatmondó című, *Háború és Éhség* címet viselő kétoldalas és kizárólag magyar nyelvű röplap, amely apokaliptikus képet fest a Monarchia helyzetéről. Mindezt „hiteles” források, így egy Svájcba hazatért, házi alkalmazott nő élménybeszámolója alapján (a „cikk” címe: *Hogyan élnek Bécsben*). Egy jellemző sorral tudjuk bemutatni az írás hangvitelét: „Nők és gyermekek hullanak miként a legyek.” Minden házban van halott, de a csehknél is éhínség van, a katonák lóhúst kénytelenek enni. Egy másik cikk a fejadagokat részletezte a „bécsi lapok” alapján. A *Tiltakozások és rendszabályok* című írás alapján nő az elégedetlenség Prágában, Nyugat-Galíciában is drágul minden, külön kitérnek az egyes alapvető árucikkek áremelkedésére is. Dúl a cserekereskedelem, egy drámai „tudósítás” szerint pedig egy nő eladta egyetlen ingét 15 kg burgonyáért, hogy éhező gyerekeit mentse (*Az éhség epizódjai*). Az alsóbb rétegek szenvedései mellett maga a gazdaság is válságban van, ahogy *Az osztrák pénzváluta esése* cím is sugallja.²⁶

A hadifogság előnyei: Az osztrák-magyar részről már tárgyalt tematika itt is megjelent, jelen röplap a magyar mellett olasz, német, cseh, román, lengyel és horvát nyelven próbálta átcsábítani a katonákat: „Az osztrák-magyar foglyok Olaszországban nyugalmas táborokban élnek és naponta kapnak fehér kenyeret és húst mert olaszországban bőségben van mindenünk.” Emellett dolgozhatnak is, amivel napi 3-4 lírát kereshetnek, és biztonságban várhatják a háború végét és hazatértüket.²⁷

La distribuzione del sapone. — Distribuire de saopul.
Szappan kiosztás. — Safo Vertelung. — Kako se podjeljuje saopul.

Ricreazione. — Recreacione.
Szünóra. — Erholung. — Zabava.

5. kép – Szappanosztás a hatalmas készletekből és kedélyes kártyacsata távol a csatazajtól. Békés hadifogolyélet az olasz fotók szerint.

²⁴ OSZK PKT I. vh. 28. 1917. k. „Osztrákok!”

²⁵ OSZK PKT I. vh. 28. 1917.04. „Magyar katonák! Már régóta...”

²⁶ OSZK PKT I. vh. 28. 1918.07. „Háború és Éhség”

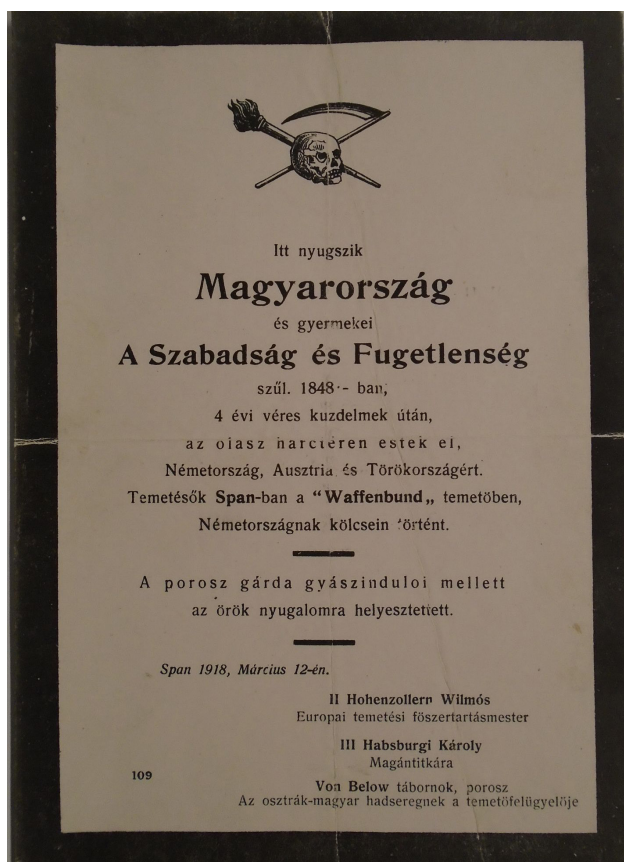
²⁷ OSZK PKT I. vh. 28. é.n. „Magyar katonák!”

Ennél is szemléletesebb az az 1916 májusában ledobott, leporellszerűen összehajtogatott fényképsorozat, amely egy idilli, olasz hadifogolytábor mindennapjait mutatja be öt nyelven feliratozva. Látható rajtuk többek között egy-egy jókora szappan-, pokróc- és kenyérhalom, tágas barakkok és egy meglepően üres gyengélkedő – egy beteggel és számos ápolóval, orvossal. A rövid szöveges ismertető szerint a hadifoglyok életénél nincs is jobb, hiszen békében, vidám evés-ivás közepette várhatják ki a háború végét, ráadásul „*Olaszországban a foglyok nem dolgoznak, mert munka erőre nincs szükségünk.*”²⁸

A közös '48-as múlt: ez a sajátos téma csak az olasz nyomtatványokban szerepelt, a közös forradalmi múltra hivatkozva egyben osztrák és német szövetségeseik ellen szerették volna fordítani a magyar katonákat. A piavei csata után, 1918 júliusában leszórt, kétoldalas röplap ezzel a kérdéssel indít: „*Nem emlékeztek azon időkre amikor Magyarország és Olaszország testvéreknek neveztek egy mást, és egy közös szabadságért küzdöttek?*” Most pedig porosz érdekekért halnak meg, a Piave melletti százezer fős veszteség nagy része is magyar volt. Mindezt hosszú idézetekkel támasztják alá a magyar sajtóból, így a független *Az Est*-ből és „Tisza István lapjából”, a konzervatív liberális *Az Újság*-ból.²⁹ A következő hónapban még drámaibban fogalmaztak: „*A nagy magyar egyetlen életben maradt fia, Kossuth Tivadar, Milanóban szivrepedésben halt meg. Életében*

soha nem volt nyugalma és gyakran belső barátaival arról panaszkodott hogy a Magyar nemzet a gyülölt osztrák érdekében való küzdelmében egyenesen neki ment saját romlásának.”³⁰

Összegezve az eddig látottakat elmondhatjuk, hogy a számos találkozási pont, közös metódus mellett jelentős eltérések is tapasztalhatók mind tartalmi, mind formai szempontból a két hadviselő félnél. Fontos érv volt mindkét oldalon a harc hiábavalósága: az egyszerű embernek nem áll érdekében testi épségét vagy épp életét áldozni egy szűk, vezető réteg – legyen az akár más nemzetiségű, akár más társadalmi rangú – érdekei és

6. kép – A magyar szabadság gyászjelentése.

²⁸ OSZK PKT I. vh. 28. 1916.05. „Magyar-osztrák katonák!”

²⁹ OSZK PKT I. vh. 28. 1918.07. „Magyar katonák!”

³⁰ OSZK PKT I. vh. 28. 1918.08. „Magyar bakák!”

„örültsége” miatt. A kilátástalan helyzet feloldására a barátságos barakkok képeit festették fel mind szóban, mind a hadifogság bőségéről szóló fényképekkel, alternatívát nyújtva a hegyi harcállásokkal, a repkedő golyókkal és srapnelekkel szemben. A puszta fizikai biztonság, a húsba vágó kérdések mellett mindkét oldalon próbáltak kulturális kapcsolatot is keresni egyrészt a közös múltra, másrészt az ezredéves olasz kultúrára hivatkozva.

Végezetül essék néhány szó Gabriele D’Annunzio Bécs feletti akciójáról is (*Volo su Vienna*), amelyet többedmagával 1918. augusztus 9-én hajtott végre. A költő és publicista, aki mindvégig Olaszország háborús részvételét támogatta, 1915 augusztusában már Trieszt és Trento felett szórt le röplapokat, majd később ugyanabban az évben már felmerült benne Bécs bombázásának ötlete is. A repüléstechnika akkori szintje miatt először különböző aerodinamikai és üzemanyag-ellátási problémákat kellett leküzdeni egy ilyen távoli célpont eléréséhez, de 1917 szeptemberében D’Annunzio már sikeres, kilenc órás tesztrepülést hajtott végre Olaszország felett. Ekkori szándéka szerint Schönbrunn bombázta volna le, míg Bécs lakosságát röplapokkal árasztja el. Terveire 1918 nyarán bólintott rá a katonai vezetés, miután februárban létrehozták a 87. repülőszázadot speciális, mélyen a harcállások mögötti célpontok támadására.³¹ Mivel magának D’Annunzionak nem volt pilótaengedélye, ezért végül ő egy kétüléses géppel repült. Az első kísérlet augusztus 2-án a nagy köd miatt hiúsult meg, a második augusztus 8-án az erős ellenszél miatt szakadt meg. Másnap viszont kedvező időjárási feltételek mellett sikeresen végrehajtották küldetésüket, amelyet természetesen fényes győzelemként ünnepeltek Olaszországban.³²

Ez a repülés jól dokumentált esemény, számos cikkben, tanulmányban feldolgozták, mi most szintén az első világháborús gyűjteményben található, erről szóló, legépelet jelenségeket szeretnénk bemutatni, némi plusz információval gazdagítva a történetet. Az első ilyen dokumentum egy részben német nyelvű telefonjelentés, amely a sajtóbizottságnak, a cenzúrának szól. Fordítása: *„Az olasz repülőkről augusztus 9-én Bécs felett ledobott röplapokról megjelent egy hivatalos közlemény, melyben szerepel az egyik röplap szövege is. A röplap szövege önmagában nem szerepelhet, csak a közleménnyel együtt vagy a hasonló közleményekkel és vitákkal összefüggésben. A többi szórólap szövegét nem szabad nyilvánosságra hozni. Ezen túl az életben lévő cenzúrázási szabályoknak megfelelően kell eljárni. Az újságokat értesíteni.”*³³ Még ugyanezen a napon egy második, részletesebb telefonjelentést is küldött a honvédelmi miniszternek és Tabajdy államtitkárnak³⁴ Barkóczy alezredes:³⁵ *„Ma délelőtt 9 óra tájban Bécs fölött 6 olasz repülő jelent meg és röpiratokat dobott le. Az olasz repülők úgy érték el Bécset, hogy utjukról, senki tudomással nem bírt. Az első és második repülő védelmi vonalat / a régi olasz határ – illetve Karinthia, Krajna, Stajer határ/ átrepülték a nélkül, hogy a megfigyelő örök őket észrevették volna. Reggel hét óra tájban St. Veit an der Glan-ban gyanusnak találták ugyan, hogy ott 6 repülő átrepült, de arra, hogy ezek Bécsbe igyekeznének, senki sem gondolt és napirendre tértek a látottak fölött. Bécs környékén, a Schafberg-en és a Rosenbügl-en felállított ütegek parancsnokai jelentették, hogy látták ugyan a repülőket, de*

31 CORNWALL 2000. 369.

32 VOLO SU VIENNA – https://it.wikipedia.org/wiki/Volo_su_Vienna [2018.02.01.]

33 OSZK PKT I. vh. 28. 1918.08.09. „Telefonjelentés”

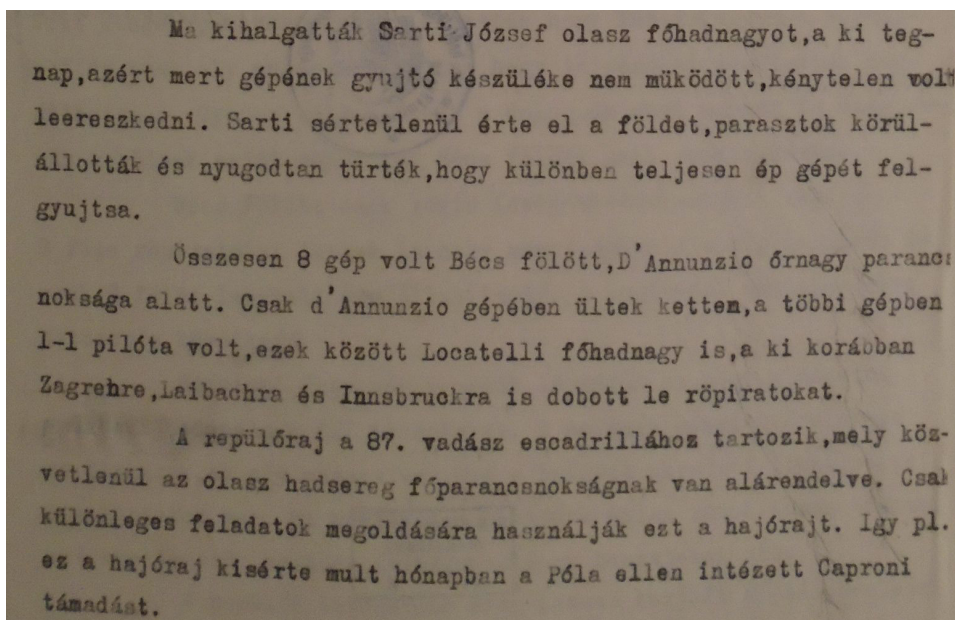
34 Tabajdy Kálmán vezérőrnagy, hadügyi államtitkár.

35 Barkóczy-Klopsch Béla alezredes, összekötőtiszt a bécsi Kriegsüberwachungsamt-nál (Hadfelügyeleti Hivatal).

ezek olyan magasan repültek, hogy jelzésüket nem tudták megállapítani. Gyanus volt előttük a dolog, de mert máskor is elég sűrűn repülnek saját repülőink Bécs fölött, napi rendre tértek.”³⁶

Már maga a tény, hogy számos ellenséges repülő jelent meg a birodalom szívében, mindenféle előzmény, riadóztatás nélkül is kisebb sokkot okozott katonai és politikai körökben. A hazatérő repülők közül a kényszerleszállást végrehajtó is géphiba miatt volt kénytelen landolni az osztrák Schwarzgau mellett, bár a fenti jelentés szerint „lángolva zuhant le”. A ledobott háromféle röplapból (ekkor még ez a szám is bizonytalan) csak egyet ismertettek hivatalosan: „A röpiratokból 1-1 példányt elő fogok terjeszteni, de eddig sem a hadügyministeriumnak sem a Polizeidirektionnak nincs 1-1 példánynál többje. Ujsághíreket illetően a Kriegspressequartier fog közleményt tenni, mely mintegy ki fogja menteni azt a véletlent, hogy 100 kilométereket átrepülve, meglepetés-szerűleg jelenhettek meg Bécs fölött az olaszok.”³⁷

Az akció során egyébként valóban háromféle röplapot dobtak le, amelyekből egy kizárólag olasz, míg a másik kettő német nyelvű volt. Az olasz nyelvű trikolór röplapot természetesen maga D’Annunzio fogalmazta meg, de nem fordította le német nyelvre, ezekből 50.000 példányt szórtak le. A német nyelvűeket Ugo Ojetti³⁸ írta és fordította le, ebből 350.000-et dobtak a városra.³⁹

7. kép – Részlet az elfogott olasz pilóta vallomásából. A gépe valóban lángolt, csak nem a levegőben.

A polgári lakosság magatartása is hagyott némi kívánnivalót maga után, hiszen, ahogy az több forrásból is kitűnik, ahelyett, hogy az előírásoknak megfelelően fedezékbe vonultak volna, mindenki inkább az utcákra tódult a különleges látványosság miatt. Korabeli források szerint az emberek nemcsak az utcán, de erkélyeken, sőt, a háztetőkön gyülekez-

³⁶ OSZK PKT I. vh. 28. 1918.08.09. „Telefonjelentés”

³⁷ OSZK PKT I. vh. 28. 1918.08.09. „Telefonjelentés”

³⁸ Ugo Ojetti (1871–1946) olasz író, kritikus, publicista.

³⁹ VOLO SU VIENNA – https://it.wikipedia.org/wiki/Volo_su_Vienna [2018.02.01.]

tek, és onnan figyelték az eseményeket.⁴⁰ Pedig, ahogy azt számos korabeli hirdetemény is megállapította, a kor technikai fejlettsége megkövetelte a légvédelmi intézkedéseket is. Érdeemes röviden kitérni ezekre a szöveges plakátokra, hiszen egy újfajta hadviselés előhírnökei, ami a következő világégésben teljesedett ki. Álljon itt példaként néhány részlet egy 1917. március 12-i hirdeteményből Székesfehérvárról:

„Tanácsok:

(...)

2. Szabadban, háztetőkön, erkélyeken, valamint ablakoknál tartózkodni veszélyes jár. Szabadban tartózkodók kapubejárások alatt keressenek fedezéket. Ha ily fedezéket elérni nem lehet, legjobb a földre feküdni.

3. Tanácsos a felsőbb emeletekről az alsóbbakra lemenni. Egynél több emeletű épületekben nem szükséges a pinczékbe lehuzódni. (...)

Rendelkezések:

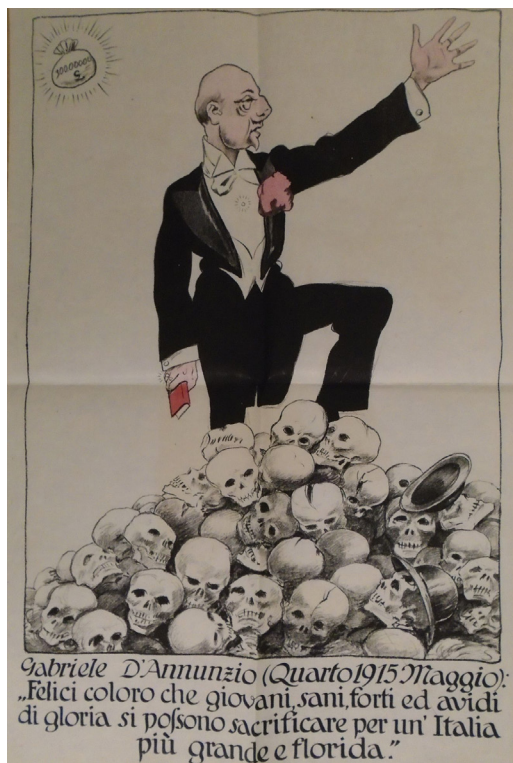
1. Utcákon, tereken gyülekezni feltétlenül tilos.

2. Kapubejárások esti 8 óráig úgy tartandók nyitva, hogy bárki részére azonnal hozzáférhetők legyenek. Védelmet keresők bebocsátandók. (...)

3. A repülőkészültség tartama alatt a kocsiközlekedés beszüntetendő.⁴¹

Az eseményt egyébként nem sokkal később olasz részről is megerősítették, többek között egy röplapon: „Austria-Magyarország Katonái! Augustus 9-én reggeli 9 ls 1/2 orakkor nyolcz repölögép repült Bécs fölött. A repülő osztag, mely a velencei »Serenissima« nevet viseli s repülöi szárnya-in a S. Márk Oroszlánja van festve a költő és örnagy: Gabriele D’Annunzio parancsnoksága alatt állott. A mi vakmeröink 800 méternél alacsonyabbra szálltak le a város fölé, sok ezer röpiratot szortak széjjel.”⁴² Az egyoldalú szöveg ugyanazt taglalja, mint amit az elfogott olasz pilóta is mondott; ledobhattak volna bombákat is, sőt, az osztrák–magyar repülők pusztításaira gondolva erős volt a kísértés, de így övék az erkölcsi győzelem. Emellett rettegésben tarthatják a császárvárost, hiszen bármikor visszatérhetnek.

Az első világháború elvesztése után a központi hatalmak katonai vezetői igen nagy jelentőséget tulajdonítottak az antant propagandájának. A két világháború közti

8. kép – Gabriele D’Annunzio (Quarto 1915 Maggio): „Boldog, aki fiatal, egészséges, erős és képes az önfeláldozásra is egy nagyobb és virágzó Olaszorszáért.”

40 CORNWALL 2000. 370.

41 OSZK PKT I. vh. Székesfehérvár 1917.03.12.

42 OSZK PKT I. vh. 28. 1918.08. „Austria-Magyarország Katonái”

szakirodalom időnként odáig ment, hogy egyrészt kimondta az angol, amerikai és francia propaganda hegemoniáját, szemben a „későn ébredő” és „becsületesen játszó” német próbálkozásokkal, másrészt a vereséget is ezek számlájára írták. Mára sokat finomodott ez a kép, hiszen egy háború, főleg egy ilyen anyagcsata nem elsősorban szellemi, hanem gazdasági szinten zajlik, a blokáddal körülzárt, gyarmataikat elvesztő központi hatalmak kimerülése pedig az idő előrehaladtával a megfelelő lelki ráhatás nélkül is várható volt.

Annyit érdemes leszögeznünk, hogy ha nem is ez a háború volt a propaganda bölcsője (gondoljunk csak a kora újkori nyomtatványokra az ellenség vélt vagy valós túlkapasáiról), az új eszközök, a sajtó és ezzel együtt az olvasni tudók relatíve nagy száma teljesen új távlatokat nyitottak a tömegek véleményének formálásában. Ennek szerves részei voltak a bemutatott röplapok is, melyek a kezdeti magánakciók és kísérletezések után a világháború végére jól szervezett, tervszerűen végrehajtott eszközzé váltak. De nem csupán a szellemi hadviselés egy új csatornáját, technikai megoldását, hanem egy új fegyvernem megszületését is láthatjuk, mely évtizedekkel később már szinte önmagában is el tudta dönteni egy-egy konfliktus sorsát.

KÉPJEGYZÉK

1. kép „*Gyerünk előre, ahogy a fenyegetőző angol parancsolja!*” Az osztrák–magyar plakát szerint ilyen szövetségesek mellett nincs is szükség ellenségre. (OSZK PKT I. vh. 28.)
2. kép Részlet az 1915. július–augusztusi hadikrónikából. Csak a központi hatalmak győzelmeiről és az ellenség veszteségeiről olvashatunk. (OSZK PKT I. vh. 28. 1915.08. „*Diario della guerra (25 luglio–7 agosto)*”)
3. kép Az 1915 júniusában ledobott röplapok egyike, az áthozott hadfelszerelés áraival. Felszólították az olasz katonákat a tömeges dezertálásra, hiszen „szívesen várják” őket a túloldalon. (OSZK PKT I. vh. 28. 1915.06. „*Soldati Italiani!*”)
4. kép „*Nincs nagyobb fájdalom, mint a nyomor napjaiban az elmúlt szép időkre gondolni.*” (OSZK PKT I. vh. 28.)
5. kép Szappanosztás a hatalmas készletekből és kedélyes kártyacsata távol a csatazajtól. Békés hadifogolyélet az olasz fotók szerint. (OSZK PKT I. vh. 28. 1916.05. „*Magyar-osztrák katonák!*”)
6. kép A magyar szabadság gyászjelentése. (OSZK PKT I. vh. 28. 1918.03. „*Itt nyugszik Magyarország*”)
7. kép Részlet az elfogott olasz pilóta vallomásából. A gépe valóban lán-golt, csak nem a levegőben. (OSZK PKT I. vh. 28. 1918.08.10. „*Fogalmazvány*”)
8. kép Gabriele D’Annunzio (Quarto 1915 Maggio): „*Boldog, aki fiatal, egészséges, erős és képes az önfeláldozásra is egy nagyobb és virágzó Olaszországért.*” (OSZK PKT I. vh. 28.)

FORRÁSOK

OSZK PKT I. vh. Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár, 28. Első világháborús gyűjtemény, 28. doboz

IRODALOM

CORNWALL 2000 CORNWALL, Mark: *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2000.

DEMM 2017 DEMM, Eberhard: Propaganda at Home and Abroad. (https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/propaganda_at_home_and_abroad) [2018.02.20.]

PILCH 1937 A propaganda, a vértelen világháború. In: *A hírszerzés és kémkedés története*. III. Szerk. PILCH Jenő. Budapest, Franklin-Társulat, 1937. 139–236.

RÁKÓCZY 2000 RÁKÓCZY Rozália: Röplap I. In: *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs*. Szerk. SZIJJ Jolán. Budapest, Petit Real, 2000. 599–600.

VOLO SU VIENNA *Volo su Vienna* (https://it.wikipedia.org/wiki/Volo_su_Vienna) [2018.02.01.]

Scattered by Italian aeroplane (confiscated very carefully by our people)

by Botond Gergő Samu

(Summary)

On the 100th anniversary of the Great War several exhibitions, many literature has been brought to light on several themes and genres. Thanks to the expanding field of interest, the research of the First World War propaganda does not focus on the Western Front only. This monograph tries to introduce the aerial propaganda leaflets of the Italian Front and shows some interesting examples of them. These leaflets can be found in the National Széchényi Library's onetime First World War Collection, founded on September 1914. The two opposing forces (Austria-Hungary and Italy) faced variant problems and they had to solve them different ways. On the Italian side, the propagandists tried to undermine a multicultural and multilingual empire, creating an enemy, so they blamed the Germans – even if they were Prussians or Austrians – forcing the other nationalities to fight this aimless war for the German's sake. On the other side, the Austro-Hungarian propaganda machine denounced the Italian government as traitors and they tried to convince the lower classes that their war is pointless and unjust, and they have to pay with their own blood for the madness of their politicians and high command. Each side also tried to find a common ground – historical or cultural – to prove each other that they should not be enemies.

In this level of the war they also used graphic materials, like caricatures and other drawings, basically small placards, thrown on the enemy's trenches, or even photographs of the 'happy life' in the camps settled for the prisoners of war.

The collection also keeps some interesting primary documents on the flight of the Italian poet, Gabriele D'Annunzio over Wien (*Volo su Vienna*) that reveals the mindset of the Austrian High Command and government right after the act.